

УДК 93“19”(477.83)

ПЕРЕДУМОВИ ТА СЕРЕДОВИЩЕ ВИНИКНЕННЯ РОБІТНИЧИХ КАС ВЗАЄМНОЇ ДОПОМОГИ СЕРЕД ЛЬВІВСЬКИХ ДРУКАРІВ

І. Р. Берест

*Українська академія друкарства,
вул. Під Голоском, 19, Львів, 79000, Україна*

Розглянуто характерні для розвитку України в роки незалежності процеси відродження, реконструкції чи ренесансу такого поняття, як громадянське суспільство. Громадські ініціативи, асоціації, рухи та різні об'єднання громадян демонструють динамічну тенденцію до захисту і розширення соціальної сфери, в якій цінності й інтереси громадянського суспільства все більш чітко виокремлюються, суттєво впливаючи на політику держави, економічної, гуманітарної систем, змінюючи та демократизуючи їх за прикладом сучасних профспілок. Передували появі профспілок робітничі каси взаємної допомоги, що з'явилися серед львівських друкарів і своєю діяльністю започаткували соціальний захист власних робітників.

Ключові слова: профспілки, взаємна допомога, друкарня Піллера.

Постановка проблеми. Профспілковий рух як невід'ємна складова соціально-економічного розвитку будь-якої цивілізованої країни світу надзвичайно важливий. Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки дає можливість розкрити одне з найважливіших питань — історичного досвіду діяльності перших профспілкових організацій Львова, зокрема до питань, які поки що не стали об'єктом комплексних досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед робіт, які присвячені цій тематиці, варто виокремити праці таких істориків, як Берест Р., Беднарський Щ., Бобер А., Гайнц Г., де є часткова спроба подати історію профспілкового руху в якісно новому руслі подій, які сколихнули світ своєю організованістю й результативністю.

Мета статті — дослідити на основі об'єктивного, комплексного аналізу становище робітників Львова, проаналізувати передумови та середовище зародження кас взаємної допомоги XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове відкриття унікального історичного факту про те, що перші професійні організації на українських землях з'явилися ще у 1817 р. в середовищі львівських друкарів [1, с. 7] сприяло не тільки поступовій зміні суспільних уявлень про умови й основні чинники, які впливали на виникнення перших професійних організацій, їхнє соціально-виробниче призначення, поступову еволюцію професійних спілок, їхній статус, організаційну структуру, культурно-освітню роль, особливості функціонування, місце в соціумі, але й про етнічну складову та виокремлення українського народу, його складну

історію та багатолітню боротьбу, умови формування профспілок у різних політичних системах та багато іншого.

Перехід українських земель від Речі Посполитої до Австрії, в результаті першого поділу Польщі, супроводжувався реалізацією низки важливих суспільних реформ, які сприяли розвитку економіки, соціальної сфери, виробництв, сільського господарства, торгівлі тощо. Одним із шляхів ефективного розвитку господарсько-виробничого комплексу влада вбачала в переселенні з корінних німецьких земель різнопрофільних фахівців, скерованих на розбудову промислового, транспортного й сільськогосподарського секторів [2, с. 80–124].

Найбільшою концентрацією цехів, позацехових майстерень та робочої сили серед міст Східної Галичини виділявся Львів. Панівними у виробництвах залишалися середньовічні традиції, які віками ховалися за оборонними мурами стародавнього Львова.

Німецький друкар Антоній Піллер прибув до Львова 14 вересня 1772 р. разом з австрійськими військами та представниками нової влади, серед німецьких цивільних колоністів-переселенців як учасник реалізації плану першого поділу Польщі.

За відомостями архівних документів, на той час йому виповнилося 39 років та він вже мав значний досвід у друкарській справі. Його походження до сьогодні не досліджено належним чином, але відомо, що народився А. Піллер у австрійському місті Граці 1733 р., прожив усього 48 років і помер у 1781 р.; похований в угорському місті Пешті [3, арк. 1].

Активний діяч професійної спілки друкарів Львова періоду другої половини ХІХ ст. Щесни Беднарський у своїй праці з історії львівського друкарства та перших робітничих стоваришувань (товариств) зазначив, що Антонія Піллера державна австрійська влада перевела з Відня до Львова для виконання відповідальних урядових завдань і доручень у галузі друкарської справи [4, с.23].

Як зазначено вище, у Львові на початок встановлення австрійської влади існувала низка приватних друкарень [5; 6], але майже усі вони працювали на застарілому обладнанні, а тому якість друку не завжди відповідала вимогам та потребам замовників. Тому, очевидно, піклуючись про якість друку та друкарські верстати, обладнання для майбутньої друкарні А. Піллер привіз із Відня. Згодом це підтвердили особисті та державні замовлення від імені першого австрійського губернатора Галичини графа Йогана Б. Антона Пергена. Надзвичайна якість друку та кількість видань зазначеної друкарні показали відповідність доволі високим стандартам тогочасної поліграфії.

Наприкінці 1772 р. Антоній Піллер з метою створення власного видавництва винайняв у Яна Капістрана Богдановича в довготривалу оренду двоповерховий будинок з підвальними приміщеннями. Він розташовувався в тепер історичному середмісті Львова, на розі перетину вулиць Домініканської, 11 (зараз — вул. Ставропігійська) та вул. Бляхарської, 4 (вул. І. Федорова) [7, с. 35].

На стародавніх мапах Львова це місце позначалося як український квартал середньовічного міста. Неповдалі вже милували око православна Успенська церква, вежа Корнякта, Ставропігія, Домініканський собор та Королівський арсенал.

Цей район містяни вважали елітним, оскільки він був розбудований на добре захищеній від несподіваного ворожого нападу північно-східній частині міста, межі якої визначає сучасна вулиця Підвальна. Тут були високі захисні мури, насипні вали та глибокий рів. Жили тут здебільшого багаті крамарі, священнослужителі, майстри, представники міської знаті. Саме у цьому кварталі, у Ставропігії, в 70-х рр. XVI ст. започаткував свою друкарню відомий український першодрукар Іван Федорович (Федоров). Тут побачили світ перші українські друковані книги «Апостол» (1574 р.) та «Буквар» (1576 р.) [8, с. 78].

Щодо друкарні А. Піллера, то вже через рік роботи друкарських верстатів її фундаменти, стіни й стеля почали руйнуватися, оскільки не були розраховані на дію вібраційних сил поліграфічної техніки. Це спричинило великі претензії власника до А. Піллера та тривалу судову тяганину. У результаті 1776 р. за величезну на той час суму — 48 тисяч злотих Антоній Піллер викупив орендований дім у Яна Богдановича [7, с. 35]. З того часу серед мешканців Львова ця будівля отримала назву «будинок Піллера».

Ймовірно, що саме аварійний стан будівлі став причиною пошуку нового виробничого приміщення і, зрештою, потребою забудови нового будинку для облаштування друкарні. Лише наприкінці XVIII ст. це питання вдалося вирішити шляхом викупу земельної ділянки (№ 77) із забудовами на Личаківському передмісті Львова.

Стосовно друкарської фірми Антонія Піллера, то вона проіснувала у Львові досить довго. Розпочнемо передусім з того, що засновником, організатором та першим власником друкарні в період з 1773 до 1781 рр. був Антоній Піллер. Після його смерті з 1781 до 1790 рр. спадщина перейшла до його дружини Юзефіни (Жозефіни). З 1790 до 1793 рр. співвласниками фірми були сини А. Піллера — Йозеф і Томаш. А з 1793 до 1826 рр. власником друкарні є лише Йозеф Піллер [3, арк. 2].

Хоча у публікації І. Котлобулатової є свідчення, що Томаш помер у 1796 р. і тоді «фірму прийняв його брат Йозеф, який на той час самостійно проводив друкарню на вул. Личаківській, 18 (нинішній будинок № 3)» [3, с. 37]. У джерельних посиланнях інформація дещо не збігається: не тільки у нумерації будинків Личаківської вулиці у Львові, а й у наведених датах, коли друкарню очолив Йозеф. За матеріалами відомого польського історика міжвоєнного періоду Бялині Холодецького, Томаш Піллер відійшов від видавничих справ у 1793 р. [3, арк. 2–3], а не у 1796 р.

Як зазначає І. Котлобулатова, в 1798 р. у Львові побував німецький мандрівник Шультеґес. Свої враження про місто він занотовував у щоденнику, де зазначив що «губерніальний друкар Піллер, друкуючи патенти, циркуляри, афіші, збагатився настільки, що тепер посідає одну з найгарніших у Львові кам'яниць. Можна назвати його галіційським Траттнером у повному розумінні цього слова» [7, с. 37]. У зазначеному повідомленні Шультеґеса йдеться про адміністративний будинок № 3, розташований на одній з найдавніших доріг Львова у колишньому його передмісті.

В XVI ст. цей шлях називали Личаківською дорогою, а у XVIII ст. — Нижньою Личаківською. Друкарня та інші виробничі й складські приміщення

розміщувались у закритому дворі, куди можна було потрапити через аркоподібний прохід в центральній частині будинку.

Земля (парцеля), на якій розташовується будинок, достатньо великих розмірів та на картах Львова Дю Дефі (1766) і Йозефа-Даніеля Губера (Huber) (1777) позначена як ділянка № 77. По південному периметру вона межує з валом східної лінії оборони Львова кінця XVII ст. (так звана лінія Беренса). На плані будівля мала велике внутрішнє подвір'я, яке навколо оточене будинками значно менших розмірів (флігелями). Відомо, що землю ділянки № 77, де знаходиться будинок № 3, почали хаотично забудовувати від середини XVIII ст. Для будівництва камінь брали навіть з мурів Високого замку.

У 1794 р. цю ділянку викупили Йозеф, Кароль і Петер Піллери. Там вони заклали основи майбутньої друкарні. Згодом ще купили частини двох сусідніх парцель (№ 75 і № 76) й долучили до своєї (№ 77). Ділянка Піллерів набула значно більших розмірів та форми, на відміну від інших сусідніх ділянок. На долученій парцелі з північної сторони вони добудували одноповерхову будівлю (флігель), плануючи встановити у партері друкарські верстати. Згодом сюди з вул. Домініканської, 11 перевезли своє друкарське обладнання.

Власне в цій споруді у 1822 р. Йозеф Піллер відкрив перший в Галичині літографічний цех, який згодом переріс в окрему фірму, відому наприкінці XIX ст. далеко за межами галицьких земель під назвою «Піллер-Нойман і спілка» («Piller-Neumann i Spółka»). Співвласником та останнім власником парцелі був Йозеф Нойман. Його входження у родину Піллерів відбулося на початку XX ст., адже в період 1911–1914 та 1919–1927 рр. він займав посаду президента Львова.

Варто згадати про факт який, ми переконані, вказує на соціалізацію світогляду Піллерів як підприємців. Усім відомо, що на будь-якому виробництві доволі важко уникнути травм і перша допомога потрібна якнайшвидше. Так от, 1 квітня 1819 р. на партері чільної кам'яниці, що по вулиці Личаківській, 3, почала діяти аптека «Під римським імператором Титом». Її власником був Теодор Торосевич (1789–1876 рр.), фармацевт і бальнеолог, випускник медичного факультету Віденського університету, до слова, засновник курорту в Трускавці.

На початку XX ст. аптека функціонувала під назвою «Аптека Антонія Ербара» («Apteka Antoni Ehrbara»). І її послугами, маючи пільги, користувалися працівники друкарні.

Як зазначає І. Котлобулатова, львівська друкарня Антонія Піллера від часу заснування мала у своєму розпорядженні різні шрифти (німецькі, польські, французькі, грецькі, єврейські та ін.), чим вигідно забезпечувала собі монополію у видавничій справі серед друкарень міста і в тому числі у виданні шкільних підручників [3, с. 35].

Не випадково власника друкарні Антонія Піллера вже в перші роки її заснування та роботи у Львові ще називали «губернським друкарем його імператорської і королівської милості» [7, арк. 3].

Звичайно, що на якість продукції, передовсім, суттєво впливала якість паперу. Тому високоякісний папір А. Піллер закупував в Моравії. Крім цього, в селищі

Шкло Яворівського повіту він мав власну папірню. Вірогідно, що це була колишня папірня В. Кмеллера, яка від кінця XVI ст. до приходу австрійської влади у Галичину забезпечувала потреби львівського магістрату [7, с. 35].

Відомою також є папірня Піллера, що існувала на Пелчинському ставі у Львові. Водойма розташовувалася в районі сучасної вулиці Д. Вітовського.

Наприкінці XVIII ст. для усіх друкарських підприємств Галичини характерною була значна концентрація робочої сили, фізична інтенсивність, трудомісткість робіт, тривалість праці. Робітники працювали в антисанітарних й шкідливих умовах, що побутували у цехах внаслідок випаровування фарб, лаків, клею та інших хімічних речовин, свинцевих ливарних флюсів тощо. Не існувало елементарної вентиляції цехів та приміщень.

Не випадково значного поширення серед друкарів набули складні «професійні» захворювання, наприклад: легеневі, серцево-судинні, шкіряні, кісткові та інші хвороби — часто невиліковні. До важких повсякденних трудових реалій на підприємствах маємо додати виробничий травматизм, високий рівень смертності серед працездатних осіб, низька оплата праці за виконані роботи, використання на виробництвах дешевої дитячої та жіночої робочої сили тощо.

Великою проблемою суспільства стало те, що робітники друкарень, літографій, поліграфічних ливарних цехів, які на виробництві отримували травми — ставали інвалідами чи непрацездатними, опинялися на узбіччі суспільства, без елементарних засобів існування та соціальної підтримки. Безправний стан робітників «узаконювала» відсутність фабрично-заводського законодавства в Австрійській монархії, яке хоча б у загальних рисах регламентувало правові відносини чи виробничі взаємини робітника та працедавця.

Тому закономірним видається те, що перша професійна робітнича організація на українських землях, яка поставила за мету своєї діяльності проблему організації та забезпечення соціального захисту робітництва, виникла серед найбільш освічених робітників у поліграфічній галузі [9, с. 77].

В архівних документах зберігся цікавий запис про історію створення у львівській друкарні Піллера першого професійного товариства (товаришування) та каси взаємодопомоги при ньому. На той час власником видавництва був син А. Піллера — Йозеф Піллер (помер у 1781 р.).

Відомо, що восени 1817 р. найманим управителем друкарні Піллерів працював німець Єжи Леонард Руль (Jerzy Leonard Ruhl). Цікаво, що з нагоди своїх іменин — 6 листопада 1817 р. — він запропонував документально узаконити практикований тоді спосіб збору добровільних внесків для потреб, хворих, скалічених та родин померлих колег і зробити його постійним.

Висновки. Цей факт є ще одним аргументом стосовно тези про існування серед робітництва соціальної солідарності. При цьому управитель наголосив на потребі створення серед робітників друкарні незалежного товариства та каси при ньому. Його членами могли стати усі охочі працездатні особи видавництва. Бажаючи, щоб його ідея реалізувалася, Є. Л. Руль першим пожертвував у фонд майбутнього професійного товариства 10 гульденів у австрійській валюті [10, s. 25; 19, арк. 5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1939 рр.). Дрогобич: Відродження, 1995. 126 с.
2. Гайнц Г. К. Закладення поселень періоду Йосифінської колонізації в Галичині та особливий приклад Кьонігсау. Німецькі колонії Галичини: Історія. Архітектура. Культура. 1996. С. 80–124.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові. — Ф.82 (Бялиня Холодецький Юзеф — польський історик), оп.1, spr.24 (Гранки з монографії Юзефа Холодецького, присвяченої 150-літтю діяльності фірми Піллера). — 15 арк.
4. Bednarski S. Materyaly do Historyi o Drukarniach w Polsce a mianowicie o Drukarniach Lwowskich i Prowincjonalnych. Lwów, 1888. 136 s.
5. Bandkie J. S. Historia Drukarn w Krolewstwie Poskiem i wielkiem xięstwie Litewskiem jako i wbkraiach zagranicznych, w których hjlskie dzieła wychodzily. Kraków, 1826. t. 1. 680 s.
6. Bober A. W. Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie. Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich, 1926. 242 s.
7. Котлобулатова І. П. Книгарі та книгарні в минулому Львова. Львів: Аверс, 2005. 240 с.
8. Мицик Ю. А., Бажан О. Г., Власов В. С. Історія України. З найдавніших часів до кінця XVIII ст.: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 591 с.
9. Берест І. Р. Зародження та діяльність перших професійних спілок на українських землях у XIX ст. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. 2012. № 4 [64]. С. 76–82.
10. Bober A. W. Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie. Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich, 1926. 242 s.

REFERENCES

1. Berest, R. (1995). Narysy istorii profspilkovoho rukhu v Zakhidnii Ukraini (1817–1939 rr.). Drohobych: Vidrodzhennia (in Ukrainian).
2. Haints, H. K. (1996). Zakladennia poselen periodu Yosyfynskoi kolonizatsii v Halychyni ta osoblyvyi pryklad Konihsau: Nimetski kolonii Halychyny: Istoriia. Arkhitektura. Kultura, 80–124 (in Ukrainian).
3. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi. — F.82 (Bialynia Kholodetskyi Yuzef — polskyi istoryk), op.1, spr.24 (Hranky z monohrafii Yuzefa Kholodetskooho, prysviachenoi 150-littiu diialnosti firmy Pillera). — 15 ark. (in Ukrainian).
4. Bednarski, S. (1888). Materyaly do Historyi o Drukarniach w Polsce a mianowicie o Drukarniach Lwowskich i Prowincjonalnych. Lwów (in Polish).
5. Bandkie, J. S. (1826). Historia Drukarn w Krolewstwie Poskiem i wielkiem xięstwie Litewskiem jako i wbkraiach zagranicznych, w których hjlskie dzieła wychodzily. Kraków, t. 1 (in Polish).
6. Bober, A. W. (1926). Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie. Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich (in Polish).
7. Kotlobulatova, I. P. (2005). Knyhari ta knyhari v mynulomu Lvova. Lviv: Avers (in Ukrainian).
8. Mytsyk, Iu. A., Bazhan, O. H., & Vlasov, V. S. (2008). Istoriia Ukrainy. Z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademii» (in Ukrainian).

9. Berest, I. R. (2012). Zarodzhennia ta diialnist pershykh profesiinykh spilok na ukrainskykh zemliakh u XIX st.: Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profesiinykh spilok Ukrainy, № 4 [64], 76–82 (in Ukrainian).
10. Bober, A. W. (1926). Historia drukarń i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie. Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich (in Polish).

THE BACKGROUND AND THE ENVIRONMENT OF THE APPEARANCE OF WORKERS' MUTUAL ASSISTANCE BASES AMONG LVIV PRINTERS

I. R. Berest

*Ukrainian Academy of Printing
19, Pid Holoskom St., Lviv, 79000, Ukraine
berestigor1@gmail.com*

The processes of revival, reconstruction or renaissance of such a notion as civil society are characteristic for the development of Ukraine during the years of independence. Public initiatives, associations, movements and various associations of citizens demonstrate a dynamic tendency to protect and expand the social sphere, in which the values and interests of civil society are increasingly distinguished, significantly influencing the policy of the state, the economic, humanitarian systems, changing and democratizing them as an example of modern trade unions. Workers' mutual assistance bases were preceded by the emergence of trade unions that emerged among Lviv printers and initiated the social protection of their own workers by their activities.

Keywords: *trade unions, mutual assistance, Piller printing house.*

Стаття надійшла до редакції 04.09.2017.

Received 04.09.2017.